

JAC. BIEMANS

*Ergens in
Nederland*

.....

AKOS FARKAS

Cameraman op de vlucht

1933-1945

Boom

INHOUD

.....

- 1 Étoile du Nord [9]
— *Parijs, Hotel Regina, woensdag 14 juni 1933*
- 2 Philiwood [15]
— *Eindhoven, Studio's N.V. Philips Cine Sonor, Oirschotsedijk, maandag 10 juli 1933*
- 3 Je bent niet mooi... [30]
— *Amsterdam-Zuid, Velazquezstraat 3, maandag 23 oktober 1933*
- 4 LCB [45]
— *Den Haag, Weissenbruchstraat 48, maandag 9 september 1935*
- 5 Italiaanse zomer [60]
— *Amsterdam, Cinetone Studio's, Duivendrechtsekade 83-85, donderdag 7 januari 1937*
- 6 Grote gebeurtenissen [67]
— *Voorburg, Laan van Nieuw Oosteinde 45, donderdag 9 september 1937*
- 7 Boeven [73]
— *Den Haag, Van Kijfhoeklaan 46, vrijdag 20 januari 1939*
- 8 De waterscheiding [83]
— *Genua, haven, aan boord van ss Rex, dinsdag 30 april 1940*
- 9 Onverwachte ontmoeting [87]
— *Den Haag, Van Kijfhoeklaan 46, zondag 16 februari 1941*

- 10 Onrust [95]
— *Den Haag, Bachmanstraat 52, dinsdag 9 december 1941*
- 11 Onmogelijke keuzes [102]
— *Amsterdam, Jacob Obrechtstraat 43 hs, zaterdag 22 augustus 1942*
- 12 Gescheiden dichtbij [106]
— *Utrecht, Merwedekade 186bis, vrijdag 1 januari 1943*
- 13 Dramatisch dubbelfeest [113]
— *Utrecht, Jacob van der Borchstraat 3, vrijdag 20 augustus 1943*
- 14 Opnieuw beginnen [120]
— *Maarheeze, 't Laar C 159a, op een dag in september 1943*
- 15 Bevrijd maar niet vrij [126]
— *Maarheeze, 't Laar C 159a, donderdag 21 september 1944*
- 16 Colenbrander [130]
— *Soerendonk, 'Sneppenhuis', B 42, woensdag 10 januari 1945*
- 17 Brusselse biefstuk [135]
— *Soerendonk, B 49, vrijdag 27 april 1945*
- 18 Holland vrij! [139]
— *Soerendonk, B 49, maandag 4 juni 1945*

Nasleep [145]

Epiloog [155]

Noten [161]

Bronnen [179]

Bronnenpublicaties en literatuur [182]

Illustratieverantwoording [191]

Colofon [192]

I ÉTOILE DU NORD

Parijs, Hotel Regina

—

woensdag 14 juni 1933

De Parijse lentezon doet hem goed. Heel wat beter dan die in Berlijn. Sinds begin dit jaar Hitler aan de macht is, zijn veel joodse collega's en kennissen vertrokken. En nu is ook hij, na een paar maanden Italië, in Parijs. Het telefoongesprek van gisteren kwam als geroepen. Hij moet brood op de plank hebben. Hotel Regina is een chique verblijf, midden in Parijs, niet ver van het Louvre. Aan de hotelgasten is niet te zien dat het crisis is. Maar goedkoop is het niet. Daarom is het fijn dat er een telefoontje komt vanuit 'Hollande'.

Die dinsdag belt regisseur Jan Teunissen naar het Parijse hotel en vraagt naar de heer Farkas. Hij wordt doorverbonden en zegt getipt te zijn door zijn collega-regisseur Robert Siodmak. Die is net als Farkas uit Duitsland vertrokken en verblijft eveneens in Parijs.¹ Of hij, cameraman Akos Farkas, wil meewerken aan zijn nieuwe speelfilmproductie. Het zal de eerste 'sprekende speelfilm' in Nederland zijn, met Teunissen als regisseur. De film gaat over een historische figuur die in 1533, dit jaar dus precies 400 jaar geleden, werd geboren. Een belangrijke Nederlander, de 'Vader des Vaderlands' Willem van Oranje. De film wordt opgenomen in de spiksplinternieuwe studio's van Philips in Eindhoven en Kodak is eveneens betrokken. Klinkende namen.

De opnamen beginnen snel: over een week start het werk al. Het honorarium is 1500 Hollandse guldens. Maar is het allemaal wel te vertrouwen? O ja, of hij ook nog een goede grimeur voor de honderden spelers en figuranten weet....

Na een nachtje slapen zet Akos vandaag zijn mondeling gedane toezegging op papier. Van het hotel heeft hij een typemachine geleend en nu begint hij in zijn mooiste Duits aan een brief voor Teunissen. Bovenaan typt hij: 'AKOS FARKAS Kamera-mann'. Om alle misverstanden te voorkomen bevestigt hij de toezeggingen van Teunissen en meldt hij dat hij tot diens beschikking staat. Hij verwacht wel een schriftelijke bevestiging, een betaling voor de reis naar Holland en een voorlopige overeenkomst. Akos besluit druk op de zaak te zetten en meldt dat hij onderhandelingen afbreekt, die hij tot dan toe voert met andere bedrijven en dat Teunissen de stukken dus snel moet opsturen. Voor de grimeur zal hij vandaag nog adressen verzamelen. De brief gaat op de post naar 'G.J. Teunissen, Bergheide, Park Ryksdorp, Wassenaar, Holland'.² Nederland, Holland, het kleine, lage land aan de Noordzee, wat heeft hij daar te verwachten? Hij kent het eigenlijk niet of nauwelijks. Maar alles beter dan Duitsland, waar hij als jood niet meer aan de slag komt. En dit lijkt een serieuze kans op werk.

Akos is 34, ongehuwd en staat opnieuw voor een belangrijke keuze in zijn leven. Hij is geboren in het Hongaarse deel van de Donaumonarchie, die met het einde van de Grote Oorlog in 1918 uiteenvalt. Zijn geboorteplaats Abrudbánya, gelegen in een dal tussen de Transsylvaanse bergen, is al sinds de Romeinse tijd bekend om de winning van goud. Het gezin van Jakab Meier Farkas en Roza Neumann waarin hij in 1898, drie jaar na zijn broer Dezső, ter wereld komt, maakt deel uit van de relatief kleine Hongaars-joodse gemeenschap in het grensgebied Transsylvanië. Dat gebied is aan het begin van de twintigste eeuw, niet voor het eerst, speelbal van de Hongaren en Roemenen. Na de oorlog van 1914-1918 volgen een sociaal-politieke crisis en in 1919 de Hongaars-Roemeense Oorlog. In 1920 wordt het bij het Verdrag van Trianon, onderdeel van de Vrede van Versailles, toegewezen aan

Roemenië. Als gevolg van die veranderde situatie en het daarmee gepaard gaande antisemitisme voltrekt zich een ware exodus van Hongaars-joodse intellectuelen naar omringende landen. Akos vervult van 1916 tot 26 februari 1919, het moment van de bij de Parijse vredesonderhandelingen afgedwongen ontruiming van Oost-Hongarije, frontdienst als militair. Onder de nieuwe omstandigheden heeft hij besloten zijn heil elders te zoeken. Vanaf de vroege jaren twintig is hij actief in Duitsland, waar de nieuwe Republiek van Weimar de explosieve politiek en economie in rustiger vaarwater tracht te krijgen. Akos vestigt zich in Berlijn, in de jaren twintig dé culturele hotspot van Europa. Muziek, cabaret, theater, film en het uitgaansleven bloeien als nooit tevoren en maken de stad tot ‘Brennpunkt’ van het verbrokkelde continent.³

Ook in de filmindustrie zet Duitsland de toon. Behalve de enorme Babelsberg studio's in Potsdam, de modernste van Europa, waar filmgigant Ufa zijn thuis heeft, schieten kleine filmbedrijfjes als paddenstoelen uit de grond. Akos is 24 wanneer hij zijn eerste film opneemt, dan nog met drie andere camera-lieden. Het filmbedrijf van de zwaarlijvige Jakob Karol, pas een jaar actief maar met al drie speelfilms op zijn palmares, heeft hem ingehuurd voor de rolprent *Der Tiger des Zirkus Farini*. Het is het publieke begin van zijn werk als cameraman, in welke functie hij in tien jaar tijd bij een twintigtal, nog stomme, films betrokken is. Titels als *Fünf bange Tage*, *Wolga-Wolga*, *Flucht in die Fremdenlegion*, *Auf der Reeperbahn nachts um halb eins* laten zien dat het om uiteenlopende producties gaat. Van ervaren collega's als Mutz Greenbaum (later Max Green) leert Akos het vak in de praktijk. Hij zit periodes zonder werk, maar kent ook jaren waarin de ene na de andere film wordt gemaakt. Zo pikt hij een graantje mee van de bloeiende Duitse amusementsindustrie. Hij maakt kennis met de harde filmwereld, met talloze regisseurs, collega-technici en vele acteurs en actrices van wisselende kwaliteit. De opnamen brengen hem in verschillende landen: naar zijn moederland Hongarije, maar daarnaast naar Polen, Oostenrijk, Frankrijk, zelfs naar Marokko. In 1925 reist hij met

regisseur Ernst Jahn met het stoomschip Anatolia van Hamburg naar Jaffa.⁴

De beurskrach in New York van 1929 leidt tot een economische en sociale crisis op wereldschaal en maakt een einde aan de gouden jaren van de Weimar Republiek. Faillissementen, werkloosheid en armoede bepalen steeds meer het beeld in de straten, waar communisten en nationaal-socialisten met elkaar op de vuist gaan. De laatste jaren voordat de nazi's van de onrust profiteren en aan de macht komen, is Akos betrokken bij grote en succesvolle filmproducties die in de Ufa studio's in Babelsberg worden opgenomen. In 1930 maakt regisseur Friedrich Zelnik een nieuwe versie (nu met geluid) van het populaire operetteverhaal *Die Försterchristl*, over de boswachtersdochter Christl die verliefd wordt op keizer Josef. Akos en Mutz Greenbaum tekenen voor de fotografie, die volgens *De Kinematograph*, het oudste filmvakblad van Duitsland, zeer goed van toon is en vele niet-alledaagse camera-instellingen brengt. Akos' daaropvolgende grote Duitse film speelt opnieuw in een circus. Voor de productie *Salto Mortale* van de gevierde regisseur E.A. Dupont werkt hij samen met collega-cameraman Friedl Behn-Grund. De film wordt in de eerste maanden van 1931 in een Duitse en een Franse versie opgenomen. Hiervoor is hij actief in het gebouw van het beroemde Berlijnse Circus Busch en in de Ufa-studios. De *Österreichische Filmzeitung* spreekt van een topprestatie van de jonge geluidsfilmkunst. En ook de fotografie krijgt alle lof. De krant stelt dat de cameravoering niets te wensen overlaat en prijst haar dieptewerking en schittering voor heel het oog. De film wordt een kassucces. Akos heeft zich in tien jaar tijd weten op te werken in de filmindustrie. In 1932 woont hij als 'Filmaufnahme Operateur', samen met zijn broer Dezsö, die als koopman in het telefoonboek staat, in het oude centrum van Berlijn aan de Friedrichstrasse 24.⁵

Maar dan wordt alles anders en volgen de ontwikkelingen elkaar snel op. De Nationaal-Socialistische partij wordt bij de Rijksdagverkiezingen in juli 1932 de grootste partij in Duitsland. Voorman Adolf Hitler wordt eind januari 1933 de nieuwe Rijks-

kanselier. Al snel schakelen de nazi's tegenstanders uit en grijpen zij de volledige macht. Nog geen maand na de komst van Hitler wordt het gebouw van de Rijksdag in Berlijn in brand gestoken. De Nederlandse communist Marinus van der Lubbe wordt hiervoor opgepakt en zal in 1934 worden geëxecuteerd. Hitler verheft na de brand niet alleen de strijd tegen de communisten, maar zorgt via noodwetgeving ook voor het uitschakelen van democratische grondrechten. De verkiezingen van maart 1933 worden overtuigend gewonnen door zijn partij, de Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, de NSDAP, al behaalt deze niet de gewenste absolute meerderheid. Het markeert het einde van de Weimarrepubliek en het begin van de dictatuur van Hitlers nazipartij, die vanaf nu via een machtigingswet bij volmacht regeert en de Rijksdag buitenspel zet. Politieke oppositie is onmogelijk en Duitsland wordt een eenpartijstaat: Hitlers Derde Rijk is geboren.

Al in maart 1933, kort nadat de partijpropagandist Joseph Goebbels tot minister van Volksopvoeding en Propaganda is benoemd, komt in diens toespraak tot filmmakers in hotel Kaisershof in Berlin de ware aard van het nieuwe regime naar boven. Goebbels zegt: 'De smaak van het publiek is niet in het innerlijke van een joods regisseur te vinden. Men kan geen beeld krijgen van het Duitse volk in een vacuüm. Men moet het volk in de smoel kijken en zelf zijn wortels in Duitse bodem hebben. Men moet een kind van dit volk zijn.' Het antisemitisme wordt zo ook rechtstreeks in het domein van de film verkondigd en dat heeft al snel grote gevolgen. Goebbels laat het niet bij woorden alleen. Een dag later verklaart de directeur van Ufa na een persoonlijk onderhoud met hem, dat de overeenkomsten met joodse medewerkers zoveel mogelijk moeten worden beëindigd. Het bedrijf zal de daaropvolgende jaren in dienst van de nazi's films produceren. De ontslagen in de filmindustrie zijn samen met de boycot van joodse goederen op 1 april van dat jaar de eerste voorbeelden van anti-joodse maatregelen in Duitsland.⁶

Het is een paar maanden later. Akos heeft nazi-Duitsland achter zich gelaten en verblijft in het mondaine en gemoedelijke

Parijs. In hotel Regina komt twee dagen na zijn brief aan Teunissen, op vrijdag 16 juni, een antwoord per telegram binnen: 'Bevestiging en reisbiljet gaan vandaag weg'. Uit de bevestiging blijkt dat het honorarium voor zijn camerawerk bij *Willem van Oranje* in twee delen is gesplitst. De ene helft ontvangt hij halverwege en de andere 750 gulden na afloop. Dat laatste is een garantiekapitaal waarin door allen (Philips, Kodak, de regisseur en assistenten) wordt deelgenomen. In het pakket uit Holland vindt hij een treinkaartje Parijs-Den Haag en 50 gulden als voorschot voor kosten. Alle reis- en verblijfkosten neemt het Comité van de Willem van Oranjefilm voor zijn rekening. Teunissen schrijft dat hij Akos dinsdag 20 juni in Den Haag verwacht en hem zonder tegenbericht persoonlijk zal afhalen. Het plan is om de eerste dagen bij Teunissen in Wassenaar te blijven en op 23 juni door te reizen naar Eindhoven. Teunissen informeert naar de kosten van de grimeur, die van 28 juni tot 23 juli aan de slag zal moeten met schmink voor 1000 personen. Hij schrijft: 'U moet met de grimeur samenwerken, daarom geef ik er de voorkeur aan dat u hem zelf uitkiest'.

Akos lukt het niet op de afgesproken dag naar Holland te reizen. Hij is in Normandië en laat woensdagmiddag 21 juni vanuit Lisieux per telegram aan Teunissen weten dat hij pas die nacht terug is in Parijs en de dag daarna kan afreizen naar Holland. Teunissen is not amused en antwoordt nog die nacht 'Vanwege uw late aankomst hebben wij eerste opnamedag moeten verschuiven verwachten u vandaag 6 uur Den Haag'.⁷ Donderdag 22 juni is het zover. Akos komt aan op het Gare du Nord en zit even later bepakt en bezakt in het blauwe rijtuig van de Pullman 'Étoile du Nord'. Om 11.25 klinkt een fluitsignaal, waarop stoomwolken het zicht vanuit de luxe coupé even onmogelijk maken. De trein zet zich in beweging. De reis is begonnen. Op naar Nederland, op naar een nieuw avontuur...